

אל עריש

● עמיהוד ישראל

אל-עריש וחצ'א סיני. אפשר להפוך נחלה זו למיקלטם ולביתם של היהודים הנרדפים בכל העולם. את "תוכנית אל-עריש" ראה הרצל כפתרון זמני וד-חוף להקמת מדינה יהודית זוטא בשולי ארץ ישראל נוכח עקת מצוקותיהם של יהודי מזרח-אירופה. הרצל מינה ועדת סקר שיצאה לסיני (פברואר 1903) והינחה אותה. הוא גם הגדיר במדויק את תחומי השטח שנועדו למדינה יהודית ושהקיפו את מרכזו וצפונו של סיני עד לקו הרוחב 29°. בהמלצותיה העדי-פה משלחת-הסקר פריית מינורה תת-קרקעית מתחת לתעלת-סואץ שת-ליך מים מדלתת הנילוס. אולם התנגדו-תו של הלורד קרומר, הנציג הבריטי במצרים, העלתה את התוכנית על שר-טון וכל מאמציו הישירים של הרצל לשכנעו עלו בתוהו. חרף זאת היכתה התוכנית הדים רבים ושייחים בדווים מהנגב ומסיני הופיעו במשרדי יק"א ביוזם והציעו כיבוש יהודי בדווי משותף של סיני מידי התורכים, תוך פריית ברית צבאית-מדינית...

לאחר הכיבוש הבריטי של סיני וארץ ישראל פעל המושל ג'ארוויס מאל-עריש וניסה להתקין מאגרי-מים (סכר רואפה בואדי אל-עריש), אולם מאמציו לייצב את הבדווים ולהעבירם לחקלאות נכשלו בסופו של דבר, הן מחמת חוסר התלהבותם של הבדווים והן בגלל סתי-מת הסכר בסוף השטפונות.

מאז מלחמת ששת-הימים נפתח פרק חדש בתולדות אל-עריש בעטייה של האבולוציה המהותית שהתרחשה בצפון-סיני ובחבל עזה, ביוזמת הממשל הצבאי ובעידודו. ההתיישבות בחבל ימית, הגם שבוצעה בהיסוס, באיטיות ובתנופה לסירוגין, סייעה לריכוז הבדו-ויים בצפון-סיני ולאיכלוסה הגובר של אל-עריש, והעלתה את רמת-החיים בזי-נוק נחשוני.

תביעתו של סאדאת להיחזר אל-עריש צופנת בחובה לא רק מימד סימלי של הטעמת הריבונות המצרית על חצי האי אלא מיועדת במפורש למנוע את בידודה של רצועת עזה ולקיים עימה רצף טריטוריאלי בבחינת טריז שיונעץ באגפה הדרומי מערכי של ישראל.

1101-1118 ניהל בולדווין ה-I שורה של מלחמות לביסוס ממלכתו. באחת מהן הגיע לשערי מצרים (פלוסיון), אך חלה, נסוג ומת באל-עריש (אפריל 1118). על שמו, ותוך שיבוש השם, קרוייה, כידוע, "מת-ברדוויל", שאינה אלא "הים הסירבוני", ולפי דעת רוב החוקרים - זהו גם "סוסוף" התנ"כי. שליט צלבני אחר שתנה באל-עריש במיסגרת מסעו-תיו למצרים היה אמלריכוס (1163, 1164, 1167, 1169). ב-1181 ערכו יחי-דות צלבניות פשיטת-פתע על אל-עריש, כרתו דקלים והעבירו כשלל לארץ ישראל.

בשלהי המאה ה-12 התקיימה כבר קהילה יהודית באל-עריש, וזאת למדנו מגילוי מכתבו של תושב ירושלמי לר' שלמה בן-דוד אל-ערישי (מגניזת בית-הפנסת בקאהיר). מכתב זה נכתב בער-בית אך באותיות עבריות. באותה עת מתוארת אל-עריש כעיירה קטנה, עמו-סה במטעי דקלים ופירות, ובעלת שני מיסגדים, שוק גדול וחנויות. במאה ה-16 חיזקו התורכים-עות'מאנים את העיירה וביצרוה. אותה מצודה שניבנ-תה ע"י התורפים לא היתה ידועה לאנשי-המודיעין של צבא נפוליאון, שנע לעבר ארץ-ישראל. ואכן, ב-15 לפברואר 1799 כמעט והובס חיל-החלוץ הצרפתי מול מצודת אל-עריש, ורק בתימרון-איגוף ליילי נחלצו הצרפתים והביסו את התורכים.

מלחמת-העולם הראשונה פינו התורכים את אל-עריש ללא מערכה (פברואר 1917) לאחר שנכשלו במית-קפתם השניה בסיני בגזרת רומני-פלוסיון. לעומת זאת, במערכת-קדש ובמלחמת ששת-הימים ניהל צה"ל קר-בות קשים בגזרת רפיח-אל-עריש, ובכך הומחשה שוב ושוב חשיבות המע-בר בגזרת צפון-סיני, או כאגפו הדרומי-מערכי של חבל-עזה רבתי.

אולם הפרשה המעניינת ביותר מבחינה יהודית-ציונית התמקדה בתוכניתו המפורסמת של הרצל - "תוכנית אל-עריש". בתזכירו של חוזה-המדינה (אוקטובר 1902) ללורד לנסדאון כתב הרצל בהאי לישנא: "בד-רום מזרחו של הים-התיכון ולאנגליה נחלה, שאין לה עתה כל ערך והיא כמעט בלתי נושבת. זוהי רצועת החוף של

הפצרתו-דרישתו של סאדאת להפגנת מחווה כלפיו בסיני - מעלה לכותרות את אל-עריש, העיירה היחידה בחצי-האי, הממוקמת בשולי הצפוניים-מזרחיים, על גבולה של ארץ ישראל הישובית-ההיסטורית. "עריש" בערבית משמעותו סוכה משורגת בגפנים (לפי מילון איילון-שנער), והמושג "עיד אל-עריש" פירושו חגי-הסוכות. מכאן הנטייה הבלתי-מבוססת לזהות ישוב זה עם "סוכות" (שמות י"ב, לז), אחת מתחנות המידבר בפרשת נדודי בני-ישראל. ואכן, ר' משולם מוולטירה, שביקר בעיירה בשנת 1841, טען כי - "עריש היא סוכה, כי בלשון ישמעאל אבינו עליו השלום".

אל-עריש הינה התחנה החשובה ביר-תר על "דרך-הים" (ישעיהו ח', כג) בצפון-סיני, אותה דרך בינלאומית שהולכה ממצרים לארץ פלישתים בקטעה הראשון ("דרך ארץ-פלשתים", שמות י"ג, יז), והיתה בשימוש צבאי במרוצת כל ההיסטוריה, עוד מימי השושלות המצריות הקדומות. לאורכה של דרך זו ניבנו מצודות-מישמר, ומאז מלחמת העולם הראשונה - הותקנה גם מסילת-ברזל ונסלל אף כביש אספלט. התפתחותה הזמוגראפית של אל-עריש הואצתה למוט שנות 30' ואילך: מ-7,000 תושב ב-1932 ל-22,000 תושב ב-1956, ל-45,000 תושב ב-1968 ועד ל-60,000 תושב בהווה. יתרונותיה היחסיים של עיירה זו מזדקרים בעליל: מרכז למחנות צבאיים (עוד מהתקופה המצרית עד שנת 1967); מוקד מסחרי ואתר-יריד ושוק לבדווי צפון-סיני וליושבי הנאות והדייגים ברצועת החוף; כמות ניכרת (יחסית) של מישקעים שנתיים (עד 200 מ"מ) בהשוואה לשאר אתרי סיני; סף-אדמה מעופה משטפונות וואדי אל-עריש וריבוי בארות מים-חיים. נתאים אלה סייעו לגידולם של שטחי מטעי התמרים, ואילו קירבתה של ימת ברדוויל הפכה את הדייג לענף עזר חשוב, בנוסף לציד השלם.

ההיסטוריה המופרת של אל-עריש התחילה בתקופה ההלניסטית כעיר שכונתה "רינוקורוה" (חחוכי או כרותי-האף), וכינוי מוזר זה הוצמד לה, לפי אסטרובן, בעטיו של אחד ממלכי כוש שכבש את מצרים, כרת את אפי מתנגדיו והיגלם לעיירה זו. מסורת אגדתית זו השתלבה במסורת נוספת שראתה את אל-עריש כמעין "סיביר של מצרים" תרתי-משמע, היינו מקום הגל-ייה לפושעים ולאסירים. נדונים אלה נהגו לקלוע רשתות נצרים ולפורשן על מנת ללכוד את נחילי השלווים שהגיעו מצפון, מצד הים-התיכון. עדויות משנות ה-30-40 הנוכחיות מאשרות את ציד השלווים היגעים בקיץ ומעניקות את הבכורה לאל-עריש דוקא מכל עיירות חוף חבל-עזה בואכה אשקלון (השלל בעונות טובות הגיע עד לכלל 2 מיליון שלווים). מאז מלחמת ששת-הימים ואי-לך נאסר לחלוטין ציד שלווים.

לפי עדותו של יוסף בן-מתתיהו (קדמוניות, יג ג, ג, 357-361) הצליח המלך החשמונאי אלכסנדר ינאי להשי-תלט על מרחב חבל עזה רבתי, ללכוד את עזה לאחר מצור קשה, ולכבוש את "רפיח", אנתדון ורינוקולורה" (שיבוש שמה ההלניסטי של אל-עריש). בכך חידש הפוכש החשמונאי את גבולות ממלכת דוד-שלמה מפאת דרום-מערב, אולם לא לאורך ימים, שכן הנציב הרומאי גביניוס לךד להלן את כל ערי החוף הדרומי של ארץ ישראל. חשיבו-תה של אל-עריש פתחנה מסחרית וכמ-רכז דתי הודגמה מחדש בתקופה הביזנ-טית, שעה ששהו בה מספר בישופים נוצריים. חשיבותה של העיירה עלתה שוב ושוב בתקופה הצלבנית עקב מס-עות נוסעי הצלב ורוזניהם מצריימה והתקפות הנגד המוסלמיות ממצרים לארץ ישראל: ביולי 1099 היכה השליט הצלבני גוטפרוא את המצביא הפאטימי אל-אפדל בשערי אשקלון. בין השנים